

Vaula Haavisto

Tuomioistuinten kehittämisen erityispiirteitä

1. JOHDANTO

Tuomioistuimet ovat olleet yhteiskuntamme kunnioitetuimpia instituutioita, joiden harjoittamaa tuomiovaltaa ei ole tavattu kyseenalaistaa. Ihmiset ovat pitkään tyytyneet oikeudenkäyntien menettelytapoihin ja ratkaisuihin sellaisina kuin ne ovat toteutuneet, eivätkä ole juurikaan arvostelleet oikeuksien toimintakäytäntöjä. Muodollisten oikeudenkäyntien takana tuomioistuimet ovat edustaneet formaalin auktoriteetin viimeisiä linnakkeita.

Tuomioistuinten asiakkaat ja heidän odotuksensa ovat kuitenkin muuttuneet. Asiakkaat ovat tänä päivänä vaativampia ja myös halukkaampia ja kyvykkäämpiä arvioimaan oikeuden tekemiä päätöksiä. Ihmiset ovat herkkiä arvioimaan, vastaavatko oikeuden ratkaisut heidän käsitystään oi-

keudesta ja kohtuudesta. Koska sekä oikeuteen tulevat asiat että lainsäädäntö ovat monimutkaistuneet, lain yksiselitteinen tulkinta on yhä vaikeampaa. Sen seurauksena luottamus tuomioistuimiin ei perustu enää yksinomaan oikeuden auktoriteettiin. Luottamuksen kokemiseen vaikuttavat tekijät ovat aiempaa monisyisempiä.

Yhdysvaltalainen tutkija Tom Tyler on huomauttanut, että tuomioistuinten olisi syytä kiinnittää huomiota oikeudenkäyntimenettelyjen muodollisuuden ja oikeudenmukaisuuden psykologian väliseen kuiluun ja huomioida tarkemmin niitä toiveita, tarpeita ja huolenaiheita, joita ihmisillä on oikeudenkäyntimenettelyihin liittyen. Tyler väittää, että kansalaisten näkökulma oikeusjärjestelmään ja oikeudenkäynteihin on hyvin toisenlainen kuin lakimiesten. Erityisen merkittävää hänen mielestään on, että ihmiset odottavat ja toivovat oikeusjärjestelmältä eri asioita kuin mitä he yleensä sieltä saavat: "On havaittavissa valtava kuilu sen välillä, miten oikeusjärjestelmän asiakkaat kuvaavat toivomaansa käsittelyä, ja miten laki ja sitä soveltavat viranomaiset menettelyn määrittelevät." (Tyler 1997, 894)

Tuomioistuimia on pidetty vakaina ja hitaasti muuttuvina – ellei peräti muuttumattomina – organisaatioina nopeasti muuttuvassa maailmassa. Käsitykset ja kokemukset kertovat organisaatiosta, jonka muuttaminen on hidasta ja jota vain harvat muutokset koettelevat (Eisenstein 1988; Feeley 1983). Viime aikoina on kuitenkin ollut nähtävissä merkkejä tuomioistuinten kohtaamista muutospainesta. Zuckermann (1999) puhuu kaikkia länsimaita koettelevasta kriisistä riita-asioiden käsittelyssä, jonka ilmenemismuotoja ovat jutturuuhkat ja pitkät käsittelyajat, kalliit kustannukset ja väitetty ratkaisujen laadun heikkeneminen. Davies (1999) puolestaan varoittaa, että elleivät tuomioistuimet tarjoa nopeampaa ja halvempaa riidanratkaisua, asiakkaat katoavat ja heidän myötään tuomioistuinten arvovalta ja asema. Chiarlonin (1999) mukaan tuomarit ovat jo tunnistanee vaaran, että julkinen tyytymättömyys palveluja kohtaan uhkaa saada mittasuhteet, jotka vaarantavat tuomioistuimen riippumattomuuden ja vaikutusvallan yhteiskunnassa.

Meillä Suomessa valtiollinen riidanratkaisu on vähitellen alkanut saada kilpailijoita. Tuomioistuimia ja niissä tehtyjä päätöksiä kritisoidaan avoimemmin. Tuomioistuimia kohtaan tunnetun luottamuksen on väitetty heikentyneen. Ensimmäistä kertaa tuomioistuimet ovat tilanteessa, jossa niiden on vakavasti harkittava, pitäytyvätkö vanhassa perinteisessä roolissaan vai uudistavatko palveluitaan vastaamaan paremmin asiakkaiden muuttuneita tarpeita (ks. Arponen 1999; Tontti 1999). Meneillään on tuomioistuimen *toimintakonseptin* muutos, jossa se mitä tuotetaan, kenelle ja millä tavoin, on murroksessa. Tuomioistuinten tapauksessa toimintakonseptin muutos merkitsee muutoksia tuomioistuinten tarjoamassa palveluvalikoimassa, sekä tavassa, jolla oikeusjuttuja työstetään ja asiakkaiden kanssa työskennellään.

2. TUOMIOISTUINTEN KEHITYSDYNAMIIKKA

Pitkään jatkuneen varsin hitaan kehityksen kauden jälkeen alioikeuksien toiminnassa alkoi nopeampien muutosten kausi 1990-luvulla, jolloin alioikeusuudistus vuonna 1993 muutti alioikeuksien organisaatiota, kokoonpanoja ja riidanratkaisun menettelytapoja. Vuonna 1997 seurasi rikosprosessin uudistus ja vuonna 1998 uudistettiin asioiden käsittelyä hovioikeuksissa. Tämän jälkeen 2000-luvulle tultaessa on jo ehditty tehdä muutoksia uudistettuun riita-asioiden käsittelyyn, säätää rikosasioista, jotka voidaan käsitellä kirjallisesti sekä luoda uusi sovittelumenettely alioikeuksiin.

Perinteisesti olemme tottuneet ajattelemaan, että muutoksen suunta tuomioistuimissa on ylhäältä lainsäädännöstä alas käytäntöön: kun uusi laki astuu voimaan, tuomarit alkavat toimia sen mukaisesti. Lainsäädännön muutoksilla on uskottu saatavan aikaan valtakunnallisesti yhtenäiset oikeusprosessit ja tavat toimia. Paikallista tuomioistuinkulttuuria tutkinut Eisenstein kollegoineen (1998, s. 298-299) toteaa kuitenkin, että muutoksen – esimerkiksi uuden lain – toimeenpano on ennen muuta paikallinen ilmiö. Kansallisten lakiuudistusten toimeenpanossa ilmenevä toteutusta-

pojen kirjo on seurausta paikallisten yhteisöjen ja niitä palvelevien tuomioistuinten moninaisuudesta ja kulttuurisista erityispiirteistä. Eisensteinin mukaan valtakunnallinen yhtenäisyys implementoinnissa ja menettelytavoissa on illuusio ja keskenään identtisiä muutoksia on mahdotonta saavuttaa.

Perinteisesti olemme myös ajatelleet, että tuomioistuimissa toteutettavat muutokset tulevat voimaan kertaluontoisina, valmiina, loppuun saakka mietittyinä uudistuksina, joiden omaksuminen vain kenties kestää tuomarikunnalta pitkään. Väitöskirjassani (Haavisto 2002) esitin, että alioikeusuudistusta ja sen toimeenpanoa olisi hedelmällistä tarkastella oppimisprosessina. Silloin alioikeusuudistuksen käytännön toteuttaminen näyttäytyy vähittäisenä, pienistä askelista koostuvana prosessina, jossa lain soveltajat tulkitsevat, muokkaavat ja rikastavat uusia säännöksiä jokapäiväisessä työssään ja samalla oppivat ja luovat kokonaan uusia työtapoja. Vapaamuotoinen, keskusteleva työtapo ja aktiivinen prosessinjohto istunnossa, välitön vuorovaikutus riita-asian asianosaisten kanssa, sekä molempia osapuolia tyydyttävän sovinnon työstäminen yhteisessä neuvottelussa olivat kaikki esimerkkejä uusista työtavoista, joiden sisältöä ja toteutustapaa alettiin vasta luoda lakia implementoitaessa. Tässä prosessissa lain soveltajat eivät vain mukaudu säännöksiin, vaan etsivät ja löytävät uusia tapoja ratkoa riitoja ja työskennellä asiakkaiden kanssa ja avaavat siten uusia, ennakoimattomia mahdollisuuksia oikeuspalvelujen kehittämiseksi.

Näin ymmärrettynä oikeusreformit eivät olekaan vain lainvalmistelun päätepiste, vaan alkusoitto paikallisille kehittämisponnisteluille oikeudenkäyntien kehittämiseksi. Tämä ohjaa tarkastelemaan tuomioistuinlaitoksen kehitysdynamiikkaa ja sen erityispiirteitä sekä pohtimaan paikallisen kehittämisen mahdollisuuksia ja konkreettisia työtapoja.

Tuomioistuinten kehitysdynamiikan tarkastelussa on avuksi toiminnan kohteen käsite: mitä "raaka-ainetta" tuomioistuimissa työstetään ja mitä siitä lopputuloksena tuotetaan (Engeström 1990). Voidaan arvioida, että yleisimmin tuomarien työtavat heijastavat toimintaa, jossa kohteena ovat oikeuteen tulevat jutut. Vaihtoehtoinen tapa on ymmärtää tuomiois-

tuintyön kohteeksi asiakkaat ja heidän oikeudelliset ongelmansa. Tällainen kohteen määrittely kiinnittää huomion kahteen tuomioistuintyön erityispiirteeseen.

Ensinnäkin voidaan sanoa, että tuomioistuimen ja sen asiakkaitten välinen suhde on tähän asti ollut poikkeuksellisen yksisuuntainen. Tuomioistuimet käyttävät tuomiovaltaansa asiakkaaseen päin, antavat ratkaisunsa ja asiakas antaa mahdollisen palautteensa joko hiljaisuutena tai valitukseen hovioikeuteen. Vuorovaikutus tuomioistuimen ja asiakkaan välillä on prosessin aikana muodollista eikä asiakas edes välttämättä ole läsnä tuomioistuinikäsitellyssä. Koska työhön ei sisälly kohteelta tulevaa suoraa palautetta, arviot prosessin ja päätöksen osuvuudesta ja tehokkuudesta on tehtävä muilla keinoin. Näin ollen muutospaineet tuomioistuintyössä eivät näytäkään tulevan suoraan kohteelta, kohteesta tai kohteen muutoksesta, kuten monessa muussa toiminnassa. Tämä voi olla yksi syy siihen, miksi tuomioistuimet tuntuvat varsin heikosti tunnistavan ja ottavan vakavasti ulkopuolelta tulevia muutospaineita. Yksisuuntainen suhde tuomioistuinten ja asiakkaiden kesken ohjaa toisaalta myös siihen, että tuomioistuimet ovat tottuneempia harjoittamaan tuomiovaltaansa asiakkaisiin nähden kuin työskentelemään yhteistyössä heidän kanssaan.

Yksisuuntaisuuden ohella tuomioistuimen suhde asiakkaisiin on erityisellä tavalla välittynyt. Tuomioistuimen asiakkaina useimmissa tapauksissa ovat asianajajat ja muut lakimiehet, eivät välttämättä itse päämiehet, jolloin avustajat toimivat oikeudenkäynneissä "puskureina" tuomioistuimen ja asiakkaan välissä. Avustajien erityinen rooli ja asema puheenjohtajan ja päämiehen välissä on omiaan vähentämään tuomioistuimille annettavaa palautetta ja kritiikkiä ja sitä kautta ylläpitämään olemassa olevia käytäntöjä. Avustajat epäröivät välittää asiakkaiden antamaa palautetta oikeudenkäynnistä, koska epäilevät sen kääntyvän itseään ja tulevia asiakkaitaan vastaan. Tämä voi olla osasy syy siihen, miksi asiakkaiden tyytymättömyys ja kritiikki eivät ole aikaansaaneet erityistä muutostarvetta tuomioistuimissa. Toisaalta avustajien kautta välittynyt suhde tuomioistuimen ja asiakkaan välillä on myös siirtänyt asiakkaat marginaaliin eivätkä puheen-

johtajat ole tottuneet ajattelemaan päämiehiä oikeudenkäynnin täysivaltaisina osallistujina, joiden kanssa työskennellään ja joihin luodaan oikeudenkäynnin kuluessa vuorovaikutussuhde (ks. Chiarloni 1999, s. 278).

Tuomioistuintyön kohteelle on myös tyypillistä, että tuomioistuin saa jutun käsiteltäväkseen siinä muodossa kuin avustaja tuo sen oikeuteen, välttämättä edes tapaamatta päämiestä. Oikeudellisten toimijoiden ketjussa avustajien tehtävänä on suodattaa päämiehen kokemasta epäoikeudenmukaisuudesta juridisesti käsitteellistetty, tuomioistuimessa käsiteltävissä oleva riita (ks. esim. Felstiner, Abel & Sarat 1980-1981; Ervasti 2004). Avustaja ymmärtää päämiehen näkökulmat ja toiveet, mutta määrittelee ainakin osan niistä epärelevantteiksi ja oikeudenkäynnin ulkopuolelle jätettäviksi. Yksi keskeinen oikeudenkäynnin kohteeseen liittyvä sisäinen jännite sisältyykin tähän kahtiajakoon. Kumpaa riitaa oikeudessa käsitellään: asiakkaan kokemaa vai juridiikan ammattilaisten muotoilemaa?

Ylipäättään tiedämme tuomioistuimen asiakkaista hämmästyttävän vähän. 1990-luvulla tekemämme alioikeuksien asiakkaiden haastattelut osoittivat, että asianosaiset kiinnittävät varsin paljon huomiota siihen, miten heidän asiaansa käsitellään tuomioistuimessa (Engeström, Haavisto & Pihlaja 1992a; 1992b; Haavisto 2002). Myös menettelyllistä oikeudenmukaisuutta koskevat tutkimukset osoittavat, että asiakkaan tyytyväisyys riippuu suuresti siitä miten oikeudenmukaisena hän on kokenut prosessin. Katseen kääntäminen tuomioistuimesta ja juridiikan ammattilaisista tuomioistuinpalvelujen käyttäjiin tuokin uuden näkökulman tuomioistuintyön kohteeseen. Asiakkaat näyttäytyvät toimijoina, jotka aktiivisesti tulkitsevat ja yrittävät ymmärtää oikeudenkäyntikokemuksiaan osana arkielämäänsä ja hetkittäin pyrkivät osallistumaan ja antamaan panoksensa jutunsa käsittelyyn. Laukkanen (1995, 103-106, 213) on kuvannut yhteistointaperiaatteen käsitteellä uudenlaista työtapaa, jossa puheenjohtaja keskustelee avoimesti jutun käsittelyyn osallistuvien kanssa. Työtavassa jutun valmistelu nähdään ennen muuta käsittelyyn osallistuvien yhteistoinnallisenä, keskinäiseen vuorovaikutukseen perustuvana aikaansaannoksena.

Tuomarien työn on kuitenkin perinteisesti nähty edustavan yksilöllistä, muista riippumatonta asiantuntijuutta, jossa tarvetta yhteistyöhön on varsin vähän. Tuomarit ovat olleet asiantuntijoita, jotka hallitsevat lainsäädännön yksityiskohdat ja joiden eteen tuodaan ratkaisua odottavat, valmiiksi jäsennellyt jutut. Vasta oikeudellisten normien määrän valtava kasvu on alkanut kyseenalaistaa yksittäisen tuomarin mahdollisuudet loputtomasti omaksua ja soveltaa uutta. Niin ikään vasta viimeaikoina oikeuden ja oikeudenkäyntien luonne vuorovaikutukseen perustuvana kollektiivisena toimintana on saanut vähitellen jalansijaa ja osoittanut tarpeen laajentaa yksittäisen tuomarin osaamiselle rakentuvaa käsitystämme asiantuntijuudesta. Kuvamme tuomareista yksinäisinä ratkaisijoina, jotka eivät keskustele jutuista niiden ollessa kesken eivätkä arvioi jälkeensä yhdessä muiden kanssa niiden sujumista, alkaa olla auttamatta vanhentunut.

Yhteenvedona tuomioistuinten kehitysdynamiikasta voidaan esittää seuraavat kiteytykset:

- Puheenjohtajan työn individualistinen ja käsityömäinen perinne – yhteisen kehittämisen käytännöt puuttuvat
- Muutoksen yleisimpänä mekanismina lain implementointi – oman käytäntöjen kyseenalaistaminen epätavanomaista
- Tuomioistuimen yhteys asiakkaisiinsa välittynyt – avustaja toimii puskurina tuomioistuimen ja asiakkaan välissä

Kysymys kuuluukin, voiko yksittäinen tuomari omalla osaamisellaan vastata kaikkiin niihin haasteisiin, joita yhteiskunnan kehittyminen, asiakkaiden tarpeiden muuttuminen ja lukuisat oikeudenkäyntimenettelyä koskevat uudistukset ovat tuoneet tuomioistuimiin. Millaisia valmiuksia ja keinoja tuomareilla ja tuomariyhteisöillä on yhteistoimin kehittää omaa osaamistaan?

3. TUOMIOISTUIMEN TOIMINNAN PAIKALLINEN KEHITTÄMINEN

Hovioikeuspiirien tai tuomioistuinyksiköiden omat kehittämishankkeet olivat viime vuosiin saakka harvinaisia poikkeuksia. Vielä 1980-luvun lopulla yksittäisten tuomarien omat työtapojen ja menettelyjen kehittämisyrietykset saivat aikaan voimakasta kritiikkiä – etenkin jos niiden katsottiin olevan voimassa olevan lain vastaisia ja ennakoivan liian rohkeasti vasta tulossa olevia lainmuutoksia. 2000-luvulle tultaessa tuomioistuinten oma paikallisista lähtökohdista etenevä, paikallisten toimijoiden osaamista yhdistäen tehty kehittämistyö on virinnyt ja saanut kansainvälistäkin huomiota.

Väitöskirjassani (Haavisto 2002) esitin seuraavanlaiset tulkinnat alioikeusuudistuksen myötä tapahtuneen muutoksen luonteesta:

1. Muutos – esimerkiksi oikeudenkäyntiprosessin uudistus – toteutuu aina paikallisena toimintana. Uudistuksen konkreettinen sisältö ja uudet toimintatavat rakennetaan aina paikallisesti ja osana tuomioistuimen päivittäistä toimintaa. Kun juttua istutaan uudella tavalla, rakennetaan pala palalta uutta käytäntöä.
2. Muutoksen toimeenpano on jatkuva oppimisprosessi, jossa muutoksen toteuttajat eivät vain omaksu uutta ja sopeudu muutoksen tavoitteisiin, vaan muokkaavat ja rikastavat sitä luomalla uusia tulkintoja ja uusia toteutustapoja.

Näiden havaintojen ja tulkintojen valossa tuomioistuinten oma, paikallinen kehittämistyö näyttää järkevältä ja tarkoituksenmukaiselta kehitysuunnalta. Muutosta on mahdotonta toteuttaa vain perinteisen koulutuksen keinoin kurssittamalla. Sen rinnalle tarvitaan paikalliset olosuhteet huomioonottavaa kehittämistyötä, jossa tarkoituksena ei ole vain jo tiedos-

sa olevaan tavoitteeseen pyrkiminen, vaan toiminnan kehittäminen laajalaisemmin käyttäjien ja työntekijöiden tarpeista lähtien.

Tässä artikkelissa viitataan kehittämistyön osalta Itä-Suomen hovioikeuspiirissä toteutettuun kehittämishankkeeseen, jossa pilottina toimi Joensuun käräjäoikeus. Joensuun käräjäoikeuden tutkimus- ja kehittämishankkeessa oli kyse alioikeusuudistuksesta käynnistyneen oppimisprosessin jatkamisesta. Tarkoituksena oli saada uutta tietoa siitä, miten oikeudenkäyntejä voitaisiin edelleen kehittää vastaamaan paremmin asiakkaiden tarpeita ja yhteiskunnan muutosta. Tavoitteena oli myös kehittää yhden käräjäoikeuden – tai pikemminkin käräjäoikeuden, avustajien ja syyttäjien muodostaman käräjäyhteisön – oppimiskäytäntöjä ja valmiuksia oman työn tutkimiseen ja yhteiseen kehittämistyöhön sen pohjalta. Tässä artikkelissa käytetään hankkeen lähtökohtia ja toteutustapaa esimerkkinä paikallisesta tuomioistuintyön kehittämisestä.

4. ESIMERKKI TUOMIOISTUIMEN TOIMINNAN PAIKALLISESTA KEHITTÄMISESTÄ

Joensuun käräjäoikeuden tutkimus- ja kehittämishankkeen käynnistämisestä päätettiin vuoden 2004 keväällä kehitysvaiheessa, jossa oikeudenkäyntien käytännön toteuttaminen haki vielä muotoaan 1990 ja 2000-luvulla toteutettujen oikeudenkäyntimenettelyuudistusten jäljiltä. Oikeudenkäynnin osapuolten roolit ja tehtävät sekä vuorovaikutus oikeudenistunnoissa olivat muuttuneet erityisesti riita-asioiden valmistelun osalta. Aiempaa vapaamuotoisempi vuoropuhelu, välitön vuorovaikutus asianosaisten kanssa sekä neuvottelu sovinnosta olivat merkinneet keskeistä oppimishaastetta kaikille oikeudenkäyntien parissa työskenteleville. Keskeiseksi kysymykseksi – erityisesti koettua oikeudenmukaisuutta koskevien löydösten valossa – oli noussut se, kuinka tuomarit toimivat ja kommunikoivat yhteistyössä asianosaisten kanssa jutun selvittämiseksi. Laadukas ja tehokas tuomioistuinprosessi tuntuu edellyttävän menettelytapo-

ja, jotka edesauttavat oikeudenmukaisuuden kokemuksen syntymistä asianosaisissa.

Tiedeperustaisissa ammateissa, kuten juuri tuomarien työssä, tiedonmuodostus on perinteisesti ollut asiantuntijoiden yksinoikeus. Asiakasta ei yleensä ole nähty tahona, jolla olisi merkityksellistä tietoa tai osaamista. Asiakkaan – riitaprosessin asianosaisten tai rikosprosessin syytetyn ja asianomistajien – ääni tulee kuitenkin tärkeäksi, jos prosessissa tavoitellaan oikeudenmukaisuuden kokemuksen, päätökseen sitoutumisen ja tuomioistuinta kohtaan tunnetun luottamuksen syntymistä. Asianosaisten kuunteleminen ja heidän osallistumisensa salliminen ja tukeminen ei ole siten vain hyvän viranomaistoiminnan normi, vaan tuomioistuimen merkittävä keino vaikuttaa oman toimintansa laatuun ja yhteiskunnalliseen vaikuttavuuteen.

Joensuun käräjäoikeuden hankkeessa haluttiin paneutua keinoihin, joilla oikeudenkäyntien laatua ja koettua oikeudenmukaisuutta voitaisiin lisätä. Koetun oikeudenmukaisuuden synnyttäminen nostettiin aiempaa voimakkaammin esille yhtenä keskeisenä oikeudenkäynnin tavoitteena. Tavoitteen toteuttamiseksi pyrittiin etsimään ja kehittämään uusia vuorovaikutuksen ja kommunikoinnin välineitä ja tuottamaan uudenlaista käsitystä asiakkaasta ja hänen ongelmastaan tuomioistuimen työn kohteena. Työtapanana oli etsiä *oikeudenkäynnin kipupisteitä* – oikeudenkäyntien taapahumia ja vaiheita, joiden voi olettaa heikentävän tai vaarantavan asiakkaan mahdollisuuksia kokea oikeudenkäynti oikeudenmukaisena. Oletuksemme oli, että oikeudenkäyntien kipupisteet ovat mahdollisesti kehittämisen kannalta strategisesti tärkeitä kohtia: tilanteita, joissa asiakkaalle syntyvään mielikuvaan ja kokemukseen voidaan vaikuttaa.

Hankkeen tarkoituksena oli myös auttaa työntekijöitä hahmottamaan, miten arkikäytännön ongelmat kytkeytyvät toiminnan kokonaisuuteen. Ei riitä, että tarkastellaan tehdäänkö asiat oikein ja tarkoituksenmukaisesti, vaan on tarkasteltava myös toiminnan tarkoitusta ja sitä miten toiminta hyödyttää asiakkaita. Tuomioistuinten kontekstissa tämä edellyttää työn

tuloksen tarkastelua yhteyksissään asiakkaiden tai ”käyttäjien”, tuomioistuinten ja yhteiskunnan kannalta.

Hanke muistutti jossain määrin muissa hovioikeuspiireissä toteutettuja ja laatuhankeita. Yhteistä on huomion kiinnittäminen tuomioistuimissa tuotettujen palvelujen ja ratkaisujen korkeatasoisuuteen sekä kehittämissuunnan pohjaaminen työntekijöiltä tuleville kehittämissuunnille. Laatuhankeista tämä projekti poikkesi siinä, että se ei lähtenyt liikkeelle yksinomaan tilastollisista dokumenteista tai työntekijöiden henkilökohtaisista kokemuksista, vaan oikeudenkäynneistä ja asiakkaiden haastatteluista kerätystä aineistosta, joka loi kaikille yhteisen, konkreettisen lähtökohdan kehittämiselle.

Hankkeen erityispiirteet ja lähtökohdat voidaan kiteyttää seuraavasti:

- *Koetun oikeudenmukaisuuden* synnyttäminen keskeisenä *oikeudenkäynnin tavoitteena*
- Lähtökohdana asianosaisten ja todistajien kokemukset oikeudenkäynnistä – *asiakasnäkökulma* prosessinäkökulman oheen
- Tuomioistuimen *toimintakonseptin* hahmottaminen asiakasnäkökulmaa avuksi käyttäen: mitä tuomioistuin tuottaa, kenelle ja miten
- *Tutkimusvetoinen* kehittämishanke: kuvanauhoitetut oikeudenkäynnit ja osallistujien haastattelut peilinä, johon suhteuttaa omia työtapoja
- Kehittäminen *eri toimijoiden yhteistyönä*
- *Paikallinen* hanke – muutos alhaalta ylöspäin

Kehittämishanke toteutettiin viiden kolme tuntia kestäneen työkokouksen sarjana, jota ennen pidettiin kuitenkin aloitusseminaari – käräjäoikeuden puheenjohtajien kesken. Tässä seminaarissa tehtiin harjoitustehtävä, jonka avulla jäsennettiin oikeudenkäyntien keskeisiä ongelmia puheenjohtajien näkökulmasta. Kokouksessa käytiin vilkasta keskustelua siitä, mitkä

ovat oikeudenkäyntien keskeisimpiä ongelmia, millaiset toimintatavat ja työkäytännöt niitä aiheuttavat ja millaisia ongelmia puheenjohtajat näkevät asianosaisten ja avustajien toiminnassa. Kokouksessa tapahtui myös työyhteisön oman oppimisen kannalta merkittävää kyseenalaistamista: puheenjohtajien omat toimintamallit prosessinjohtamisessa kyseenalaistettiin ja kritiikin aihetta nähtiin myös omissa menettelytavoissa. Puheenjohtajien kesken pidetyssä aloituskokouksessa todettiin myös tarve avata näkökulmaa tuomioistuinten kehittämässä käräjäoikeuden ulkopuolelle ja tehdä kehitystyötä nimenomaan yhteistyössä avustajien ja syyttäjien kanssa.

Koettua oikeudenmukaisuutta päädyttiin tarkastelemaan hankkeen kuluessa seuraavista näkökulmista:

1. todistelu
2. asianosaisten kuuleminen
3. sovinto perheoikeudellisissa asioissa
4. puheenjohtajan ja avustajan työnjako oikeudenkäyntiprosessin etenemisessä

Hankkeen työskentelytapa oli seuraava: tutkija keräsi oikeudenkäynneistä aineistoa kuvanauhoittamalla ja havainnoimalla oikeudenkäyntejä sekä haastattelemalla asiakkaita ja puheenjohtajia. Työkokouksen pohjaksi tutkija keräsi aineistosta näytteitä ja toi ne työkokoukseen tarkasteltaviksi. Työkokouksessa katseltiin / kuunneltiin aineistoa ja lähdettiin keskustelemaan ja jäsentämään tämän hetkistä tilannetta ja keskeisiä ongelmia sen pohjalta. Kokouksesta tehtiin aina muistio ja nimettiin vastuuryhmä, jonka tehtäväksi jäi keskustelussa syntyneiden ideoiden jatkojalostaminen ja kehittäminen muutosta synnyttäviksi konkreettisiksi toimenpiteiksi. Hankkeen työskentelytapa on saanut vaikutteita kehittävästä työntutkimuksesta (ks. Engeström 1995), joka on työn tutkimiseen ja kehittämiseen erikoistunut lähestymistapa.

Ensimmäinen varsinainen työkokous pidettiin 30.5.2005 ja sen aiheena oli todistelu. Kokouksessa tarkasteltiin testamentin moitetta käsitelleen kaksipäiväisen pääkäsitelyn yhteydessä todistajilta kerättyä haastatteluai- neistoa ja kuvanauhoitettua oikeudenkäyntiä. Toinen työkokous järjestet- tiin 6.9.2005 ja silloin käsiteltiin asianosaisten kuulemista. Työskentely ko- kouksessa perustui testamentin moitetta käsitelleen jutun asianosaisten ja puheenjohtajan haastatteluihin. Kolmas työkokous oli 26.10.2005, jolloin jatkettiin työskentelyä sekä todistelun että asianosaisten kuulemisen osal- ta. 30.11.2005 pidetyn neljännen työkokouksen aiheena oli puheenjohtaji- en ja avustajien roolit ja työnjako oikeudenkäyntiprosessin etenemisessä. Tässä kokouksessa työskentely ei perustunut tutkijan keräämälle aineistol- le, vaan edellisissä kokouksissa käydyn keskustelun perusteella yritettiin käsitteellisesti jäsentää puheenjohtajan ja avustajan roolia ja tehtävänja- koa oikeudenkäyntiprosessissa. Viides työkokous pidettiin 19.4.2006 ja sii- nä aiheena oli lasten huolto ja tapaamisoikeus ja erityisesti sovinto näissä asioissa. Työskentelyn pohjana käytettiin aineistoa, joka oli kerätty kahdes- ta lasten huoltoa ja tapaamisoikeutta käsitelleestä istunnosta ja asianosais- ten haastatteluista.

Hankkeen työskentelyyn osallistuivat kaikki käräjäoikeuden puheen- johtajat sekä laamanni, käräjäviskaali, käräjäsihteerien edustajat, notaarei- ta, asianajajia, julkinen oikeusavustaja ja syyttäjät. Työkokouksissa oli pai- kalla keskimäärin 20 osallistujaa. Jokaisesta työkokouksesta käräjäviskaali teki muistion.

Hankkeen löydöksistä, kehittämideoista ja käydyistä keskusteluista tehty raportti julkaistaan vuoden 2007 aikana.

5. MITEN KEHITYSTÄ JA UUSIA KÄYTÄNTÖJÄ SAADAAN AIKAAN?

Joensuun käräjäoikeuden kehittämishanke tuotti seuraavia havaintoja tuo- mioistuinten kehittämisestä ja kehitysmahdollisuuksista:

1. Kenties keskeisin toiminnan kehittämisen kulmakivi tulevaisuudessa on tuomioistuimen asiakas ja hänen ratkaisua vaativa ongelmansa. Tuomioistuimen – ja monen muun organisaation – kehittämiselle on usein ominaista, että menettely- ja toimintatapoja arvioidaan ensisijaisesti siitä näkökulmasta, ovatko ne työntekijöiden näkökulmasta helppoja tai helposti toteutettavissa olevia. Tämän ohella käytäntöjä tulisi arvioida myös käyttäjänäkökulmasta: miltä palvelut näyttävät käyttäjän näkökulmasta ja miten ne istuvat hänen toimintaansa.

2. Toinen keskeinen käsite käyttäjänäkökulman ohella kehittämisessä on toimintakonsepti. Juuri asiakkaan tarpeiden ymmärtäminen johtaa pohtimaan tuomioistuimen toimintakonseptia ja sen muuttumista: kenelle tehdään, mitä tehdään ja miten tehdään. Toimintakonseptin tarkempi tarkastelu voisi tuoda merkittävää tietoa ja jäsenystä tuomioistuinten toiminnan muutokseen ja muutostarpeisiin.

3. Kehittämishanke oli esimerkki paikallisen oppimisen ja moninäkökulmaisen kehittämisen mahdollisuuksista ja haasteista. On oletettavaa, että tulevaisuudessa oppiminen tapahtuu yhä enemmän tällaisissa paikallisissa, monen asiantuntijatahon ja toimijan muodostamissa verkostoissa, joissa kehityksen tai oppimisen lopputulosta ei ennalta tiedetä. Yhteinen kehittämisponnistus laittaa pallon vierimään, mutta kehittämisen alkaessa lopputulema ei ole vielä kenenkään tiedossa. Tällainen oppimisen tapa edustaa hyvin toisenlaista oppimisjärjestelmää kuin perinteinen valmiiksi järjestetty koulutus tai kurssi. Tässä mielessä paikalliset kehittämisshankkeet ovat omalta osaltaan luomassa uudenlaista oppimisen ja kehittämisen mekanisme tuomioistuimiin.

LÄHTEET

- Arponen, M. (1999). Tuomioistuinten sovintotoiminta ja vaihtoehtoiset riidanratkaisumenettelyt. *Oikeus*, 28(3), 290-295.
- Chiarloni, S. (1999). Civil Justice: An Italian Perspective. Julkaisussa A.A.S. Zuckerman (Ed.), *Civil Justice in Crisis. Comparative Perspectives of Civil Procedure*. New York: Oxford University Press.
- Davies, G.L. (1999). Civil Justice Reform in Australia. Julkaisussa A.A.S. Zuckerman (Ed.), *Civil Justice in Crisis. Comparative Perspectives of Civil Procedure*. New York: Oxford University Press.
- Eisenstein, J., Flemming R.B. & Nardulli, P.F. (1988). *The Contours of Justice: Communities and Their Courts*. Boston: Little, Brown and Company.
- Engeström, Y. (1990). *Learning, working, imagining. Twelve studies in activity theory*. Helsinki: Orienta-Konsultit.
- Engeström, Y. (1995). *Kehittävä työntutkimus. Perusteita, tuloksia ja haasteita*. Hallinnon kehittämiskeskus. Helsinki: Painatuskeskus.
- Engeström, Y., Haavisto, V. & Pihlaja, J. (1992a). *Alioikeudet uuden työtavan kynnyksellä. Kehittävän työntutkimuksen sovellus tuomioistuinlaitoksessa*. Helsinki: Yliopistopaino.
- Engeström, Y., Haavisto, V. & Pihlaja, J. (1992b). Tuloksellisuus ja toiminnan kehittäminen alioikeuksissa. *Oikeus* 21:3, 224-233.
- Ervasti, K. (2004) *Käräjäoikeuksien sovintomenettely. Empiirinen tutkimus sovintomenettelyn edistämisestä riitaprosessissa*. Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos.
- Feeley, M.M (1983). *Court Reform on Trial. Why Simple Solutions Fail*. New York: Basic Books.
- Felstiner, W.F., Abel, R.L. and Sarat, A. (1980-81). The emergence and transformation of disputes: Naming, Blaming, Claiming. *Law & Society Review*, 15(4), 631-654.
- Haavisto, V. (2002). *Court Work in Transition. An Activity-Theoretical Study of Changing Court Practices in a Finnish District Court*. University of Helsinki. Department of Education. Helsinki University Press.

- Laukkanen, S. (1995). *Tuomarin rooli. Prosessioikeudellinen tutkimus tuomarin roolista dispositiivisen riita-asian valmistelussa silmällä pitäen riidan kohteen selvittämistä*. Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisu A N:o 204.
- Tontti, J. (1999). Euroopan yhteinen oikeus - Ius Commune ennen ja nyt. *Oikeus*, 28(3), 296-302.
- Tyler, T.R. (1997). Citizen Discontent with Legal Procedures: A Social Science Perspective on Civil Procedure Reform. *The American Journal of Comparative Law*, 45(4), 871-903.
- Zuckerman, A.A.S. (1999). Justice in Crisis. Comparative Dimensions of Civil Procedure. Julkaisussa A.A.S. Zuckerman (Ed.), *Civil Justice in Crisis. Comparative Perspectives of Civil Procedure*. New York: Oxford University Press.